

Smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter

– med fokus på unge og Norden

Nordens
velfærdscenter

**Smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter
– med fokus på unge og Norden**

Udgivet af:
Nordens Velfærdscenter
© Januar 2019

Projektleder og forfatter: Nadja Frederiksen

ISBN: 978-91-88213-33-4

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besøgsadresse: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20, FI-00250 Helsingfors
Tel: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org

Denne rapport kan downloades fra: nordicwelfare.org/publikationer/

Indhold

Indledning	4
Baggrund	5
Fakta	6
Snus	6
E-cigaretter	7
Lovgivning vedrørende smagstilsætninger i tobak, snus og e-cigaretter	8
Hvor udbredt er brugen af tobak, snus og e-cigaretter?	9
Metode	12
Metodens begrænsninger	14
Resultater	15
Opsummering	17
Fokus fremadrettet	18
Referencer	19
Data fra landene i den nordiske region	20
Bilag A: Inkluderede artikler	22

Denne rapport udgives som en del af det nordiske tobaksprojekt, som udføres inden for rammerne af den nordiske folkesundhedsarena, for perioden 2017-2018.

Indledning

Tobaksrygning er en af de største trusler mod folkesundheden i Norden og globalt, når man måler på sygelighed og tidlig død. Det er dog et problem, som det er muligt at forebygge, og derfor har de nordiske lande fokus på kampen mod tobaksrygning.

Udover tobak til rygning er der også andre tobaks- og nikotinprodukter¹ på markederne i Norden, som der er brugere til, hvilket er med til at øge den samlede andel af tobaks- og nikotinafhængige. Det er derfor også relevant at fokusere på disse, når det kommer til folks sundhed og folkesundheden generelt.

I Norden er særligt den røgfrie tobak, snus, udbredt, men der findes også andre røgfrie tobaksprodukter på markederne, for eksempel tyggetobak og næsetobak. Derudover finder man også elektroniske cigaretter (e-cigaretter) på markederne i Norden, ligesom tobaksindustrien løbende udvikler nye tobaks- og nikotinprodukter, for eksempel Heat Not Burn og nikotinprodukter uden tobak, som de introducerer på markederne i Norden, hvor det er muligt.

Både snus og e-cigaretter adskiller sig fra konventionelle tobaksprodukter som cigaretter og rulletobak i forhold til indholdet og måden, de anvendes på. Smagstilsætninger² er for eksempel under udfasning i konventionelle tobaksprodukter, men findes i både snus og e-cigaretter, hvilket kan være særligt appellerende for de unge.

Med denne rapport sættes der fokus på netop smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter med primær fokus på unge og Norden. Der tages udgangspunkt i den forskning, som findes på området på baggrund af en litteratursøgning i PubMed og Google Scholar.

¹ Godkendte medicinalpræparater indeholdende nikotin, eksempelvis rygestopmedicin, er ikke inkluderet i definitionen af nikotinprodukter i denne rapport.

² Med smagstilsætninger menes alle aromastoffer, som tilsættes et produkt for at give det smag af andet end tobak, og som ikke er nødvendige for fremstillingen af produktet.

Baggrund

De nordiske lande – Island, Norge, Sverige, Finland (herunder Åland) og Danmark – arbejde med tobakskontrol og forebyggelse tager udgangspunkt i Verdenssundhedsorganisationens (WHO) rammekonventionen om tobakskontrol (rammekonventionen) fra 2003, som de alle har ratificeret. Rammekonventionen om tobakskontrol er verdens første internationale folkesundhedstraktat, forhandlet i regi af WHO, og den indeholder evidensbaseret viden om de mest effektfulde initiativer og indsatser for at bekæmpe tobak og rygning, som landene med ratificeringen er juridisk forpligtet til at arbejde med.

Der er ingen facitliste til den rækkefølge, arbejdet med tobakskontrol skal gøres i, og det tempo, det skal foregå i. Derfor er der forskel på, hvor langt de nordiske lande er med arbejdet om tobakskontrol, og hvad de foreløbig har prioriteret og implementeret. For at understøtte landenes arbejde med implementeringen af rammekonventionen har WHO lavet det handlingsorienterede værktøj MPOWER med udgangspunkt i rammekonventionens anbefalinger.

Den Europæiske Union (EU) støtter også op om rammekonventionen, og derfor bygger EU's tobaksprodukt direktiv 2014/40/EU (tobaksprodukt direktivet) også på den evidensbaserede viden derfra. Tobaksprodukt direktivet trådte i kraft i 2014 og fik virkning fra maj 2016. Tobaksprodukt direktivet omhandler love og bestemmelser om fremstilling, præsentation og salg af tobak og relaterede produkter, herunder røgfrie tobaksprodukter og elektroniske cigaretter. EU's 28 medlemslande skal som minimum følge bestemmelserne i tobaksprodukt direktivet, men kan lave yderligere reguleringer, hvis de ønsker det.

Som medlemmer af EU og/eller Det Europæiske Økonomiske Samarbejdsområde (EØS) skal de nordiske lande (med undtagelse af Grønland og Færøerne, som hverken er medlemmer af EU eller EØS), indarbejde de politiske prioriteter, som kommer fra EU vedrørende det indre marked, i deres lovgivning. Der kan dog forekomme individuelle undtagelser. På tobaksområdet gælder altså senest tobaksprodukt direktivet.

Selvom Grønland og Færøerne ikke har ratificeret rammekonventionen, og de ikke er medlemmer af EU/EØS, så er de også i gang med kampen mod tobak og rygning.

Fakta

Snus

Snus er en type røgfri tobak, som anvendes i munden (oralt). Det fås i forskellige varianter, for eksempel som løs snus og portionssnus, i små te-lignende poser. Snus indeholder, ligesom øvrig tobak, kræftfremkaldende stoffer og det afhængighedsskabende stof nikotin. Nikotin påvirker hjernen og nervesystemet, da det efterligner vigtige signalstoffer i kroppen. Afhængig af snustype og producent kan der være forskel i indholdsmængden af nikotin.

Snus bliver ofte omtalt som et mindre skadeligt alternativ til rygning, da brugen af snus ikke skader luftvejene og lungerne, ligesom konventionel tobaksrygning gør. Da der ikke er røg forbundet med brug af snus, påvirker det heller ikke omgivelserne omkring snusbrugeren. Men der er stadig en generel sundhedsrisiko ved at anvende snus. Snusbrug kan være medvirkende årsag til hjerte-kar-sygdomme og type 2-diabetes og kan øge risikoen for kræft i blandt andet bugspytkirtlen, mundhulen og spiserøret. Da snus anvendes i munden, kan det desuden give alvorlige skader på mundens slimhinder, tandkød og tænder.

Det har ikke været lovligt at sælge og markedsføre snus i landene i EU siden 1992, men ved Sveriges indtræden i EU i 1995 fik de forbehold for dette, og derfor er snus et lovligt produkt på markedet i Sverige. Norge, Færøerne og Grønland er ikke medlemmer af EU, og her er snus også et lovligt produkt på markedet. I landene, hvor der sælges snus, er det de enkelte landes egen lovgivning, som gælder for området. Norge er for eksempel det første land i verden, der har indført standardiserede/neutrale dåser til snus.

Snusindustrien ser dog gerne sig selv på markedet i EU. Senest har Swedish Match, som er største leverandør af snus til det svenske og norske marked, forsøgt ved den britiske domstol at få lempet forbuddet mod salg af snus i EU, som det er gældende i tobaksproduktdirektivet. Grunden til, at Swedish Match tager spørgsmålet til domstolene er, at de anser det gældende forbud mod salg af snus for blandt andet ikke at tage udgangspunkt i den nyeste forskning. Den britiske domstol har samarbejdet med EU-domstolen i forhold til dommen i sagen. EU-domstolen har konstateret, at der ikke er fremkommet nye omstændigheder som kan påvirke gyldigheden af tobaksproduktdirektivet. Det betyder derfor, at det fortsat vil være forbudt at sælge snus i EU, med undtagelse af Sverige.

På trods af, at det eksempelvis er forbudt at sælge snus i Finland, Danmark og på Åland, så viser landenes egen dataindsamling, at der også anvendes snus der. De tre lande grænser alle op til Sverige, hvilket kan gøre importen af snus let tilgængelig.

I Danmark og Island findes der dog andre typer røgfri tobak på markederne, som ikke er underlagt restriktioner i forhold til EU's lovgivning og bestemmelser. I Danmark sælges for eksempel tyggetobak, og i Island sælges næsetobak (neftóbak), som folk dog mest anvender i munden på samme måde som snus.

Der findes også nye og alternative snusprodukter, som er værd at være opmærksom på i forhold til deres vej ind på de nordiske markeder, eksempelvis nikotinprodukter uden tobak og nikotin- og tobaksfri snus.

E-cigaretter

De elektroniske cigaretter, også kaldet e-cigaretter, som vi kender i dag, kom på markedet i 2003. Selve e-cigaretten (udstyrsdelen) kan fås i mange varianter, farver, brands og designs. Det betyder også, at en e-cigarett ikke er et unikt produkt, men en kombination af mange ting. Nogle er til engangsbrug, og andre er til flergangsbrug. E-cigaretter anvender ikke tobak, men en e-væske (som man kan genopfylde sin e-cigarett til flergangsbrug med), som opvarmes og fordamper ved hjælp af et batteri i e-cigaretten. Fordampningen af e-væsken sker, når e-cigaretten anvendes, og brugeren suger på e-cigarettens mundstykke. Ved konventionel cigaretrykning inhalerer brugeren røgen fra forbrændingen af tobakken i cigaretten, men ved e-cigaretbrug er det den opvarmede damp fra e-væsken brugeren inhalerer.

E-væsken, som anvendes i e-cigaretter, kan fås både med og uden nikotin og i omkring 7000 forskellige smagsvarianter, som udover smagen af tobak og mentol også kan smage af frugt, slik, chokolade, diverse læskedrikke, alkohol og så videre. Hvor mange af de omkring 7000 smagsvarianter, der er tilgængelige på de nordiske markeder, vides ikke.

Der er fortsat stor usikkerhed om brugen af e-cigaretter på grund af manglende langtidsstudier, men der kan være mulige sundhedsmæssige konsekvenser forbundet med brugen af dem. Det afhænger i høj grad af indholdet i e-væsken og de toksikologiske forbindelser. Derudover kan der også være en risiko forbundet med selve e-cigaretten, da den kan overophede og eksplodere.

I henhold til tobaksproduktdirektivet er der foretaget nogle reguleringer for salg af e-cigaretter og e-væsker i EU. Det gælder blandt andet i forhold til indholdet

af nikotin i e-væsker, og hvordan produkterne skal registreres hos de nationale myndigheder. De enkelte lande kan dog regulere yderligere inden for egen lovgivning. Som det eneste land i Norden har Finland eksempelvis forbud mod at købe og sælge e-cigaretter og nikotinholdige e-væsker online og via post. I Norge er det forbudt at sælge e-cigaretter med nikotin, men i løbet af 2019 vil dette forbud blive ophævet, da Stortinget i december 2016 vedtog at ophæve forbuddet om salg af e-cigaretter med nikotin.

Køb af e-cigaretter og e-væsker online fra lande uden for EU er dog muligt. Afhængigt af hvor i verden, man køber produkterne fra, kan der være mindre restriktive reguleringer i forhold til e-cigaretterne og indholdet i e-væskerne, hvilket kan udgøre en forøget sundheds- og sikkerhedsrisiko.

I forhold til rygeafvænnning er e-cigaretter blandt andet et anbefalet middel i England, men på nuværende tidspunkt er der ingen af sundhedsmyndighederne i Norden, som anbefaler e-cigaretter som et middel til rygeafvænnning.

Lovgivning vedrørende smagstilsætninger i tobak, snus og e-cigaretter

I henhold til tobaksproduktdirektivet er markedsføring af tobaksprodukter med smagstilsætninger forbudt i EU's medlemslande, netop for at undgå at give det indtryk, at nogle tobaksprodukter har sundhedsmæssige fordele eller udgør en begrænset sundhedsrisiko. Dette blandt andet for at beskytte de unge og de ikke-etablerede rygere.

Af de tobaksprodukter med smagstilsætninger, som var på markedet før tobaksproduktdirektivet trådte i kraft, er den sidste udfasning nu i gang. Det gælder tobaksprodukter med tilsat smag af mentol, som ikke længere må sælges på markederne i EU efter den 20. maj 2020.

Da salg af snus er forbudt i EU, gælder tobaksproduktdirektivet ikke for smagstilsætninger i snus. I stedet er dette et svensk anliggende i henhold til nærhedsprincippet i EU.

Når det gælder e-cigaretter og e-væsker med smagstilsætninger, så har EU's medlemslande individuelt ansvar for, hvilke regler der gælder på nationalt niveau. Finland har som det eneste af de nordiske lande forbud mod salg af e-cigaretter og e-væsker (både med og uden nikotin) med smagstilsætninger udover tobakssmag.

Hvor udbredt er brugen af tobak, snus og e-cigaretter?

Generelt set har prævalenserne for tobaksrygning igennem mange år været nedadgående i Norden. Det er sket i kraft af de forandringer, der har været strukturelt, inden for forebyggelsen og i samfundet generelt i relation til tobaksrygning. Der er dog stadig meget arbejde at gøre for at bekæmpe tobaksrygningen og sikre en fremtid uden røg, som er flere af de nordiske landes målsætninger frem mod henholdsvis 2025 (Sverige) og 2030 (Finland og Danmark).

Udover tobaksrygningen er det også vigtigt at fokusere på at nedbringe brugen af andre tobaks- og nikotinprodukter, såsom snus og e-cigaretter, med udgangspunkt i folkesundheden.

Tabel 1: Andele, der dagligt ryger konventionel tobak, bruger snus/røgfri tobak og/eller e-cigaretter

År	Land	Tobaksrygning dagligt (%)			Snusbrug dagligt (%)			E-cigarettbrug dagligt (%)
		Mænd	Kvinder	Total	Mænd	Kvinder	Total	Total
2018	Island (18+ år)	8,9	8,9	8,9	6,2 ^a	0,6 ^a	3,4 ^a	4,8
2018	Sverige (16-84 år)	7	7	7	18	4	11	1
2018	Danmark (15+ år)	17	17	17	1,5	0,2	0,8	3
2018	Norge (16-74 år)	12	11	12	18	7	12	1,2 ^b
2018	Færøerne (18+ år)	24	15	20	n/a	n/a	n/a	n/a
2017	Finland (20-64 år)	15	12	13	5	1	3	1
2016	Åland (18-79 år)	9	6	8	13	1	7	0,3
2014	Grønland (18+ år)	56	57	57	6,1	1,3	3,2	n/a

n/a = data ikke tilgængelig.

^aTallene dækker over røgfri tobak som en helhed og inkluderer både neftóbak, snus mv.

^bData for brug af e-cigaretter er baseret på kalkulerede tal fra IPSOS-undersøgelsen for perioden 2015-2017.

(Referencer: Sundhedsstyrelsen, 2019. Danskernes rygevaner 2018; Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2018.

Tupakkatilasto 2017; Statistisk sentralbyrå, 2019. Røyk, alkohol og andre rusmidler; Folkhälsomyndigheten, 2018. Bruk

av cigarett, snus och e-cigarett i den vuxna befolkningen; Directorate of Health Iceland, 2018. Surveillance of

Determinants of Health; Statens Institut for Folkesundhed, 2016. Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2014;

Fólkaheilsuráðið, 2018. Daglig royking er metlág í nýggjari Gallup kanning; Ålands Statistik och Utredningsbyrå, 2016.

Ålänningars alkohol-, narkotika-, och tobaksbruk samt spelvanor 2016)

Som det fremgår af tabel 1, har Sverige og Norge nogle af Nordens laveste prævalenser for daglig tobaksrygning, men til gengæld er prævalenserne for daglig brug af snus høje. Snus er især et foretrukket tobaksvalg blandt mænd. I Norge er andelen af mænd, der anvender snus dagligt, 6 procentpoint højere end andelen, der ryger dagligt. I Sverige er forskellen 11 procentpoint mellem andelen af mænd, der ryger dagligt, og mænd, der anvender snus dagligt.

Som tidligere nævnt er e-cigaretter et nyere produkt på markederne i Norden, og ikke alle landene har systematiske data om brugen af dem. Dataene begynder dog langsomt at komme, da spørgsmål om brug af e-cigaretter oftere bliver en integreret del af de borgerundersøgelser, som landene laver. På nuværende tidspunkt ser det ud til, at det højeste forbrug af e-cigaretter i Norden er i Island, hvor tal fra 2018 viser, at andelen af mænd og kvinder (total) (18+ år), som anvender e-cigaretter dagligt, er 4,8 procent.

Tabel 2: Andele blandt yngre aldersgrupper, der dagligt bruger snus/røgfri tobak og/eller e-cigaretter

År	Land	Snusbrug dagligt (%)			E-cigaretbrug dagligt (%)
		Mænd	Kvinder	Total	Total
2018	Island (18-24 år)	12,9 ^a	3 ^a	7,3 ^a	5,5
2018	Sverige (16-29 år)	16	3	10	1
2018	Danmark (15-29 år)	4,9	0,5	2,6	4,3
2018	Norge (16-24 år)	22	16	19	n/a
2017	Finland (20-34 år)	9	1	n/a	n/a
2016	Åland (18-24 år)	n/a	n/a	10	n/a
2014	Grønland (16-24 år)	n/a	n/a	11	n/a
	Færøerne	n/a	n/a	n/a	n/a

n/a = data ikke tilgængelig.

^aTallene dækker over røgfri tobak som en helhed og inkluderer både neftóbak, snus mv.

(Referencer: Sundhedsstyrelsen, 2019. Danskernes rygevaner 2018; Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2018.

Tupakkatilasto 2017; Statistisk sentralbyrå, 2019. Røyk, alkohol og andre rusmidler; Folkhälsomyndigheten, 2018. Bruk av cigaretter, snus och e-cigaretter i den vuxna befolkningen; Directorate of Health Iceland, 2018. Surveillance of Determinants of Health; Statens Institut for Folkesundhed, 2016. Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2014; Ålands Statistik och Utredningsbyrå, 2016. Ålänningars alkohol-, narkotika-, och tobaksbruk samt spelvanor 2016)

Sammenlignes tallene i tabel 1 med tallene for de yngre aldersgrupper i tabel 2, kan man se, at den daglige brug af snus og e-cigaretter for de yngre aldersgrupper generelt ligger højere end for gennemsnittet blandt alle aldersgrupper (tabel 1). Der mangler dog data for e-cigaretbrug blandt de yngre aldersgrupper, for flere af de nordiske lande.

Blandt de yngre aldersgrupper er det også primært mændene, som anvender snus. Norge skiller sig dog ud fra de andre nordiske lande ved at have nogle bemærkelsesværdigt høje prævalenser for daglig brug af snus blandt unge mellem 16-24 år. 22 procent af mændene, hvilket svarer til mere end hver femte, bruger snus på daglig basis, og for kvindernes vedkommende er det 16 procent.

Taget i betragtning af at snus er ulovligt at sælge i Danmark, Finland og på Åland, så findes der alligevel et forbrug af snus i disse lande, særligt blandt de yngre aldersgrupper.

De anvendte data er de data, som de enkelte sundhedsmyndigheder selv henviser til. Aldersgruppeintervallerne er også defineret af de enkelte lande selv, og da de ikke er kongruente, kan dataene ikke bruges til at foretage direkte sammenligninger de nordiske lande imellem. De kan dog være med til at give en indikation af, hvordan det ser ud i de enkelte lande i forhold til daglig tobaksrygning, snus- og e-cigarettbrug. Af tallene fremgår det heller ikke, hvor stor andel, der anvender tobak, snus/røgfri tobak og/eller e-cigaretter med smagstilsætninger.

Metode

Rapportens undersøgelse bygger på en simpel søgning på den videnskabelige litteratur, som findes om smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter med fokus på unge og Norden. Søgningerne er foretaget i den amerikanske database PubMed³ og i søgemaskinen Google Scholar, som begge gratis at anvende.

Søgningen er lavet med det formål at få et overblik over den videnskabelige litteratur, som fremkommer ved netop sådan en søgning.

Tabel 3: Søgningen er baseret på følgende søgeord under hver kategori

Smagstilsætninger:	Røgfri tobak:	E-cigaretter:	Målgruppe:	Nordiske lande:
Taste*	Snus	E-cigarette*	Adolescent*	Norway
Flavor* OR flavour*	Snuff	Electronic cigarette*		Sweden
	Smokeless tobacco	Vaping		Finland
				Denmark
				Iceland

Udover de valgte søgeord i tabel 3 har der også været afprøvet kombinationer med ord som: Smoke-free tobacco, oral tobacco, Swedish snus, Swedish tobacco, Swedish tobacco snuff, tobacco snuff, non-heating type tobacco, snuff-dipping, moist snuff tobacco, chewing tobacco, novel tobacco, refill container, e-juice, e-liquid, sweetener, aroma, young adult og children, men kombinationen med disse ord gav ingen nye eller relevante hits til det samlede resultatet af søgningen, og derfor indgår de ikke i de anvendte søgestreng.

Søgestreng med de nordiske lande: (taste* OR flavor* OR flavour*) AND (Snus OR snuff OR "smokeless tobacco" OR e-cigarette* OR "electronic cigarette*" OR vaping) AND adolescent* AND (Norway OR Sweden OR Finland OR Denmark OR Iceland)

Søgestreng uden de nordiske lande: (taste* OR flavor* OR flavour*) AND (Snus OR snuff OR "smokeless tobacco" OR e-cigarette* OR "electronic cigarette*" OR vaping) AND adolescent*

³ PubMed er udviklet og vedligeholdt af National Center for Biotechnology Information (NCBI), på U.S. National Library of Medicine (NLM), som ligger ved National Institutes of Health (NIH). PubMed omfatter områderne biomedicin og sundhed, samt store dele af adfærdsvidenskaber, biovidenskab med videre. PubMed omfatter mere end 29 millioner referencer fra blandt andet MEDLINE.

Begge søgestrengene er afprøvet i PubMed, men med forskellige tidsintervaller for artiklernes publiceringsdato. Dette er gjort for at se, hvordan udviklingen i antallet af artikler, der matcher søgestrengene, har været.

Tabel 4: Antallet af artikler der matcher søgestrengene over tid

Tidsinterval	Antal artikler <u>med</u> de nordiske lande	Antal artikler <u>uden</u> de nordiske lande
01.11.2016-31.10.2018 (2 år)	3	72
01.11.2013-31.10.2018 (5 år)	4	120
01.11.2008-31.10.2018 (10 år)	4	128
01.11.2003-31.10.2018 (15 år)	4	133
Uden tidsinterval	4	141

Med fokus på den seneste 5-årige periode (den er markeret med fed i tabel 4) kan man se, at kun 4 artikler matcher søgestrengen med de nordiske lande. Derfor er søgestrengen også lavet uden at inkludere de nordiske lande for at få flere artikler, der matcher den del af undersøgelsen, som omhandler smagstilsætningers betydning for unges brug af snus og e-cigaretter.

For at få et mere præcist billede af, hvordan søgningen fordeler sig, kombineres de anvendte søgeord i søgestrengen uden de nordiske lande med hinanden enkeltvis. Det gøres også med udgangspunkt i perioden 01.11.2013-31.10.2018 (de seneste 5 år) for at vælge den nyeste viden til og sortere den ældre viden fra.

Tabel 5: Oversigt over enkeltsøgningerne i PubMed for perioden 01.11.2013-31.10.2018

Nr.	Søgeord	Antal fremkomne artikler	Antal relevante artikler
1	Taste* AND snus AND adolescent*	3	1
2	Taste* AND snuff AND adolescent*	2	1
3	Taste* AND "smokeless tobacco*" AND adolescent*	2	1
4	Taste* AND e-cigarette* AND adolescent*	19	5
5	Taste* AND "electronic cigarette*" AND adolescent*	6	1
6	Taste* AND vaping AND adolescent*	10	2
7	Flavor* OR flavour* AND snus AND adolescent*	19	6
8	Flavor* OR flavour* AND snuff AND adolescent*	18	6
9	Flavor* OR flavour* AND "smokeless tobacco" AND adolescent*	16	5
10	Flavor* OR flavour* AND e-cigarette* AND adolescent*	92	19
11	Flavor* OR flavour* AND "electronic cigarette*" AND adolescent*	32	5
12	Flavor* OR flavour* AND vaping AND adolescent*	23	5

Ud fra de 12 enkeltsøgninger i PubMed kan man se, at der umiddelbart fremkommer flest artikler (kolonnen antal fremkomne artikler) ved søgninger på ord fra kategorien e-cigaretter frem for ord fra kategorien røgfri tobak.

Da rapporten bygger på undersøgelsen af smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter, fravælges artikler med primær fokus på blandt andet helbredsrisici og sygdom, kemi og toksikologi, politik og policy med videre. Fravælgelsen er sket ved en manuel validering, hvor de fremkomne artikler er blevet screenet, først på titel for at sortere de umiddelbare ikke-egnede artikler fra, og derefter på abstract.

Kolonnen antal relevante artikler viser det antal relevante artikler, som er valideret til at matche undersøgelsen, og som fremkommer ved de forskellige enkeltsøgninger. I tabel 5 er der endnu ikke taget højde for dubletter blandt de relevante artikler, for de forskellige enkeltsøgninger.

For at undersøge, om der findes flere artikler, og øvrige hits, om smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter, baseret på data fra de nordiske lande, testes søgestrengen med de nordiske lande også i Google Scholar. Det er ikke muligt at datotilpasse tidsintervallet i Google Scholar, og derfor vælges 2014-2018, da det er tættest på det valgte interval for PubMed-søgningerne, som er foretaget først. Google Scholar-søgningen gav 587 hits, hvoraf størstedelen er irrelevante eller overlapper med artikler fra PubMed-søgningerne. Søgningen i Google Scholar er senest testet den 06-11-2018.

Metodens begrænsninger

Rapportens metode skal udelukkende ses som en måde at give et overblik over den videnskabelige litteratur, der findes om emnet, ved en simpel søgning i PubMed og Google Scholar. Der er ikke foretaget yderligere undersøgelser af de relevante artiklers referencer og kilder, og rapporten skal ikke betragtes som genstand for forskning. Metoden bygger udelukkende på resultater fra de anvendte søgestrengene i PubMed og Google Scholar med de fejl og bias, der måtte være behæftet hermed. Det kan ikke afvises, at der findes anden videnskabelig litteratur om emnet, som vil fremkomme ved brug af en anden undersøgelsesmetode, andre søgeord og ved brug af flere og andre databaser.

Da undersøgelsen primært er foretaget med brug af engelske søgeord, kan det heller ikke afvises, at der findes relevante artikler på de nordiske originalsprog.

Resultater

Formålet med rapporten er at sætte fokus på smagstilsætningers betydning for brug af snus og e-cigaretter med særlig fokus på unge og Norden. To søgestrengte er blevet udfærdiget, og en litteratursøgning er foretaget i PubMed og Google Scholar.

Under valideringen af de fremkomne artikler og øvrige hits blev der fundet 7 artikler med nordiske data, men de var ikke relevante i forhold til undersøgelsen i denne rapport, og er derfor ikke blandt de relevante artikler.

Efter en gennemgang af de relevante artikler fra enkeltsøgningerne (tabel 5), hvor dubletter er blevet sorteret fra, bliver det samlede antal relevante og inkluderede artikler fra PubMed- og Google Scholar-søgningerne **23 artikler** (se bilag A med inkluderede artikler).

De inkluderede artikler fordeler sig på følgende kategorier:

Røgfri tobak: 2 artikler

E-cigaretter: 16 artikler

Tobak og e-cigaretter generelt: 5 artikler

Alle artiklerne er amerikanske og bygger på amerikanske data. Der er en overvægt af artikler om e-cigaretter frem for røgfri tobak. Det kan muligvis hænge sammen med, at flere unge i USA anvender e-cigaretter frem for konventionelle tobaksprodukter og røgfri tobak og derfor er genstand for flere undersøgelser. Da røgfri tobak kan være mange forskellige ting, kan der være forskel på det, der anvendes i USA, og som indgår i undersøgelserne i artiklerne, sammenlignet med snus og øvrig røgfri tobak, som anvendes i Norden.

A: Smagstilsætninger i konventionelle tobaksprodukter, røgfri tobak og e-cigaretter er noget, der appellerer til de unge og de ikke-etablerede rygere, brugere af røgfri tobak og brugere af e-cigaretter. **Smagstilsætninger er en ledende årsag til, at unge prøver tobaksprodukter eller e-cigaretter** (se blandt andet artikel nr. 2, 6, 8, 20 og 22 i bilag A). Udover smag som værende en ledende årsag til, at unge prøver e-cigaretter, så har **de unges nysgerrighed over for e-cigaretter også stor betydning, ligesom at deres jævnaldrendes adfærd omkring brug af e-cigaretter også har indflydelse** (se blandt andet artikel nr. 12, 13 og 17 i bilag A).

B: Der findes flest smagsvarianter til e-cigaretterne sammenlignet med røgfri tobak og konventionelle tobaksprodukter (hvor smagstilsætninger er under

udfasning). Hvad de unge foretrækker af smag, afhænger af, om de i forvejen anvender andre tobaksprodukter eller ej. **Hos nye brugere er det særligt søde smagsvarianter, for eksempel slik, frugt, tyggegummi, læskedrikke med videre, de foretrækker** (se blandt andet artikel nr. 11, 16 og 23 i bilag A).

C: Smagstilsætninger har altså en betydning for unges brug af e-cigaretter, men derudover **har de unge også en opfattelse af, at e-cigaretter med eksempelvis smag af frugt er mindre sundhedsskadelige end e-cigaretter med smag af tobak** (se blandt andet artikel 13, 18 og 21 i bilag A).

D: Når der er mere end 7000 forskellige smagsvarianter at vælge imellem, er det let at eksperimentere med smag. Har man samtidig en opfattelse af, at nogle smagsvarianter er mindre sundhedsskadelige end andre, kan det lede til merbrug. **Hvis produktet samtidig indeholder nikotin, kan det lede til afhængighed og måske interessen for at prøve andre og mere skadelige tobaksprodukter** (se blandt andet artikel 4 og 7 i bilag A).

E: Smagstilsætninger er en ledende årsag til, at de unge prøver tobaksprodukter og e-cigaretter. **Derfor vil restriktioner og reguleringer for smagstilsætninger i e-cigaretter og e-væsker højst sandsynlig få en betydning for de unges brug af produkterne** (se blandt andet artikel 1 og 10 i bilag A).

Opsummering

Tobaksrygning er en af de største trusler mod folkesundheden i Norden og globalt, og kampen mod tobaksrygning er i gang. Udover tobak til rygning så skal de nordiske lande også forholde sig til andre tobaks- og nikotinprodukter på markedet, blandt andet snus og e-cigaretter, som også er potentielle trusler mod folks sundhed og folkesundheden generelt.

På trods af, at snus er ulovligt at sælge og markedsføre i landene i EU (med undtagelse af Sverige), så er der også et forbrug af snus i blandt andet Danmark og Finland, som begge grænser op til Sverige, og Norge, hvor snus er det mest anvendte tobaksprodukt. E-cigaretter ser ud til at være mest anvendt på Island, men der mangler fortsat flere systematiske data på dette område.

I henhold til tobaksproduktdirektivet er smagstilsætninger i konventionelle tobaksprodukter under udfasning i EU, blandt andet for at beskytte de unge og de ikke-etablerede rygere. Smagstilsætninger i e-cigaretter og e-væsker er ikke omfattet af de samme EU-foranstaltninger, men er nationale anliggender. Finland har som det eneste af de nordiske lande valgt at forbyde e-cigaretter og e-væsker med smag.

Dataene præsenteret viser, hvor store andele, der anvender snus og e-cigaretter i Norden, men det fremgår ikke af dataene, hvor stor en andel, der anvender produkterne med smag. Dataene viser, at der generelt er et højere forbrug af snus og e-cigaretter blandt de yngre aldersgrupper end gennemsnittet blandt alle aldersgrupper.

Resultatafsnittet viser blandt andet, at smagstilsætninger er ledende årsag til unges start på brugen af e-cigaretter; at søde smagsvarianter er at foretrække for nye brugere, og at unge har en opfattelse af, at eksempelvis e-cigaretter med smag af frugt er mindre sundhedsskadelige end e-cigaretter med smag af tobak. Selvom artiklerne bygger på amerikanske data, så giver det anledning til at tro, at det samme kan være gældende for de nordiske unge.

Fokus fremadrettet

Snus og e-cigaretter er begge etablerede produkter på de nordiske markeder med de begrænsninger, der lovgivningsmæssigt er bestemt inden for EU og i de enkelte nordiske lande. Snus og e-cigaretter er med til at øge den samlede andel af nikotinafhængige i Norden, og særligt blandt de yngre aldersgrupper er produkterne populære. Med produkterne på markederne er der brug for løbende at generere ny viden og evidens, som kan bruges i en strukturel og forebyggelsesmæssig sammenhæng. Er der ønske om at begrænse de unges start på brugen af snus og e-cigaretter i Norden, så kan undersøgelser om smagstilsætninger være et sted at starte.

Inden for det nordiske samarbejde vil det derfor være interessant fremadrettet at have fokus på:

- At alle nordiske lande indsamler systematiske data om brugen af både snus og e-cigaretter på lige fod med tobaksrygning, så det bliver muligt at følge udviklingen i forbruget.
 - Hvor stor en andel anvender produkter med smagstilsætninger?
- At der forskningsmæssigt kigges på, hvor stor en indvirkning smagstilsætninger har på nordiske unges start/brug af snus og e-cigaretter.
 - Hvad er de unges opfattelse af snus og e-cigaretter med smag?
- At man på tværs af de nordiske lande jævnfører effekterne på baggrund af national lovgivning vedrørende e-cigaretter.
 - Hvilken betydning har til eksempel Finlands forbud mod salg af smagstilsatte e-cigaretter og e-væsker for de unges brug af produkterne?

Referencer

Direktoratet for e-helse, 2018. **Helseskader av snus**. Tilgængelig via: helsenorge.no/rus-og-avhengighet/snus-og-roykeslutt/helseskader-av-snus (besøgt: 15-11-2018).

Europa-Parlamentet og Rådet, 2014. DIREKTIV 2014/40/EU af 3. april 2014. Tilgængelig via: ec.europa.eu/health/sites/health/files/tobacco/docs/dir_201440_da.pdf (besøgt: 15-11-2018).

Finlex, 2016. **549/2016 – Tobakslag**. Tilgængelig via: finlex.fi/sv/laki/alkup/2016/20160549 (besøgt: 20-11-2018).

Folketingets EU-oplysning. **Hvad er EFTA og EØS?** Tilgængelig via: eu.dk/da/spoergsmaal-og-svar-folder/hvad-er-efta-og-eoes (besøgt: 15-11-2018).

Helsedirektoratet, 2018. **E-sigaretter (elektroniske sigaretter) og regelverk**. Tilgængelig via: helsedirektoratet.no/folkehelse/tobakk-royk-og-snus/e-sigaretter-elektroniske-sigaretter-og-regelverk#ny-regulering-av-e-sigaretter-trolig-i-2019 (besøgt: 19-11-2018).

InfoCuria – Domstolens praksis, 2018. **ECLI:EU:C:2018:938 – Swedish Match**. Tilgængelig via: curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=207969&pageIndex=0&doclang=DA&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=9032592 (besøgt: 25-11-2018).

Kræftens Bekæmpelse, 2018. **Snus og anden røgfri tobak**. Tilgængelig via: cancer.dk/forebyg/undga-roeg-og-rygning/e-cigaretter-og-snus/snus/ (besøgt: 15-11-2018).

Länsstyrelsen Västra Götalands län, 2018. **ELEKTRONISKA CIGARETTER - En kunskapssammanställning om användning, attityder, och potentiella hälsoeffekter**. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götalands län. Tilgængelig via: gubox.app.box.com/s/iiokewaguft8ltvwd07q903ouxkebzqr (besøgt: 15-11-2018).

National Health Service, 2016. **Stop smoking treatments**. Tilgængelig via: nhs.uk/conditions/stop-smoking-treatments/ (besøgt: 03-01-2019).

Sundhedsstyrelsen, 2018. **Forebyggelsespakke – Tobak**. København: Sundhedsstyrelsen. Tilgængelig via: sst.dk/da/udgivelser/2018/~-/media/6F690B19C5034667BBAB27F49864258D.ashx (besøgt: 25-11-2018).

Tobaksfakta, 2018. **Fortsatt förbud mot försäljning av snus i EU – dom kom idag**. Tilgængelig via: tobaksfakta.se/fortsatt-forbud-mot-forsaljning-av-snus-i-eu-dom-kom-idag/ (besøgt: 25-11-2018).

World Health Organization, 2017. **WHO report on the global tobacco epidemic, 2017: monitoring tobacco use and prevention policies**. Geneva: World Health Organization. Tilgængelig via: apps.who.int/iris/bitstream/10665/255874/1/9789241512824-eng.pdf?ua=1&ua=1 (besøgt: 15-11-2018).

World Health Organization, 2003. **WHO Framework Convention on Tobacco Control**. Geneva: WHO. Tilgængelig via: apps.who.int/iris/bitstream/10665/42811/1/9241591013.pdf?ua=1 (besøgt: 15-11-2018).

Data fra landene i den nordiske region

Danmark:

Hjerteforeningen, Sundhedsstyrelsen, Kræftens Bekæmpelse og Lungeforeningen, 2019. **Danskernes rygevaner 2018**. Tilgængelig via: sst.dk/da/udgivelser/2019/danskernes-rygevaner-2018 (besøgt: 03-01-2019).

Finland:

Jääskeläinen, M. & Virtanen, S., 2018. **Tilastoraportti 37/2018 – Tupakkatilasto 2017**. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus. Tilgængelig via: kari.fi/bitstream/handle/10024/137060/Tr37_18.pdf?sequence=1&isAllowed=y (besøgt: 15-11-2018).

Norge:

Statistisk sentralbyrå, 2019. **Røyk, alkohol og andre rusmidler**. Tilgængelig via: sbs.no/helse/statistikker/royk (besøgt: 18-01-2019).

Folkehelseinstituttet, 2018. **Utbredelse av e-sigaretter og fordampere i Norge**. Tilgængelig via: fhi.no/nettpub/tobakkinnorge/bruk-av-tobakk/utbredelse-av-e-sigaretter-og-fordampere-i-norge/ (besøgt: 15-11-2018).

Sverige:

Folkhälsomyndigheten, 2018. **Bruk av cigaretter, snus och e-cigaretter i den vuxna befolkningen.** Tilgjengelig via: folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/alkohol-narkotika-dopning-tobak-och-spel-andts/tobak/utvecklingen-av-bruket/bruk-av-cigaretter-snus-och-e-cigaretter-i-den-vuxna-befolkningen/ (besøgt: 02-01-2019).

Island:

Directorate of Health Iceland, 2018. **Surveillance of Determinants of Health.** Reykjavik: Gallup.

Grønland:

Dahl-Pedersen, I. K. et al., 2016. **Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2014 – levevilkår, livsstil og helbred.** København K.: Statens Institut for Folkesundhed. Tilgjengelig via: sdu.dk/da/sif/rapporter/2016/befolkningsundersoegelsen_i_groenland_2014 (besøgt: 14-11-2018).

Færøerne:

Fólkaheilsuráðið, 2018. **Daglig royking er metlág í nýggjari Gallup kanning.** Tilgjengelig via: folkaheilsa.fo/news-daglig+royking+er+metlag+i+nyggjari+gallup+kanning.htm (besøgt: 14-11-2018).

Åland:

Ålands Statistik och Utredningsbyrå, 2016. **Rapport 2016:7 Ålänningars alkohol-, narkotika-, och tobaksbruk samt spelvanor 2016.** Mariehamn: Ålands Statistik och Utredningsbyrå. Tilgjengelig via: asub.ax/sites/www.asub.ax/files/imported_files/rapport_2016_7.pdf (besøgt: 14-11-2018).

Bilag A: Inkluderede artikler

Nr.:	Hovedforfatter og år for publicering:	Titel:	Resumé af resultater:	Data type/metode:
1	Berg, 2016	Preferred flavors and reasons for e-cigarette use and discontinued use among never, current, and former smokers.	Never, current, and former smokers had distinct reasons for e-cigarette use and discontinued use and differed in flavor preferences.	Online survey. Never, current, and former smokers (n=1,567; age 18-34)
2	Bold, 2016	Reasons for Trying E-cigarettes and Risk of Continued Use	Several reasons for first trying e-cigarettes predicted continued e-cigarette use, including good flavors, does not smell bad, can hide from adults, low cost, friends use, can use anywhere, to quit smoking regular cigarettes, and because they are healthier than cigarettes.	Longitudinal surveys. Middle and high school students (n=340)
3	Chaffee, 2017	Perceived Flavored Smokeless Tobacco Ease-of-use and Youth Susceptibility.	Smokeless tobacco (ST) susceptibility was greatest among tobacco never-users who perceived flavored ST as easier to use.	2013-2014 Population Assessment of Tobacco and Health study (PATH) Tobacco never-users (n=7,718; age 12-17)
4	Cooper, 2016	Flavorings and Perceived Harm and Addictiveness of E-cigarettes among Youth.	Ever and current e-cigarette users had higher odds of reporting that flavored e-cigarettes were "less harmful" than non-flavored e-cigarettes, compared to youth who did not use e-cigarettes.	Data from a rapid response surveillance system. Students (sample [n]=3,704 from a population of students [N]=434,601; grade 6, 8, and 10)
5	Corey, 2015	Flavored Tobacco Product Use Among Middle and High School Students--United States, 2014.	The popularity of flavors across the range of tobacco products e.g. e-cigarettes and hookah suggest that flavoring might have broad appeal to young tobacco users.	2014 National Youth Tobacco Survey (NYTS). Middle and high school students (n=22,007).
6	Couch, 2017	ST product characteristics and relationships with perceptions and behaviors among rural adolescent males: a qualitative study.	Participants associated flavored smokeless tobacco with appealing non-tobacco products, such as chewing gum and alcohol. Availability of different varieties and flavors stimulated interest and curiosity in sampling or switching between smokeless tobacco products.	Interview. Adolescent males and smokeless tobacco users (n=23)
7	Dai, 2016	Flavored Electronic Cigarette Use and Smoking Among Youth.	Use of flavored e-cigarettes was associated with higher odds of intention to initiate cigarette use, lower odds of intention to quit tobacco use, and a lower prevalence of perception of tobacco's danger.	2014 National Youth Tobacco Survey (NYTS). Middle and high school students (n=21,491).
8	Dai, 2018	Single, Dual, and Poly Use of Flavored Tobacco	Use of flavored tobacco products is prevalent among youths. E-cigarettes were the leading flavored product and	2014 National Youth Tobacco Survey (NYTS). (n=21,926)

		Products Among Youths	often concurrently used with other flavored tobacco products.	
9	Evans-Polce, 2018	Reasons for Vaping Among U.S. 12th Graders.	Three distinct classes of vapers were identified: adolescents who were Vaping for Taste + Entertainment, Vaping to Experiment, and Vaping to Replace Cigarettes.	2015 and 2016 Monitoring the Future study. Students, 12th graders.
10	Harrell, 2017	Flavored Tobacco Product Use among Youth and Young Adults: What if Flavors Didn't Exist?	Most of the youth and young adult tobacco users reported using flavored tobacco. Three-fourths of flavored product users said they would no longer use the product if it was not flavored. This was highest for e-cigarettes and hookah and lowest for cigarettes.	Texas Adolescent Tobacco and Marketing Surveillance System (TATAMS). Youth (n=2,483) and Marketing and Promotions across Colleges in Texas (M-PACT). Young adults (n=4,326)
11	Hoffmann, 2016	Flavour preferences in youth versus adults: a review.	Tobacco products in flavours preferred by young people may impact tobacco use and initiation, while flavours preferred by adults may impact product switching or dual use.	Review study. (n=59 studies)
12	Kong, 2015	Reasons for Electronic Cigarette Experimentation and Discontinuation Among Adolescents and Young Adults.	The top reasons for experimentation with e-cigarettes were curiosity, appealing flavors, and peer influences.	Focus group and survey. Students (n=1,302; age 12-22)
13	Kowitz, 2017	Perceptions and Experiences with Flavored Non-Menthol Tobacco Products: A Systematic Review of Qualitative Studies.	Positive perceptions of flavored tobacco products and flavors led to experimentation and/or initiation of flavored tobacco products.	Review study. (n=20 studies)
14	Miech, 2017	What are kids vaping? Results from a national survey of US adolescents.	Among students who had ever used a vaporiser, 65-66% last used 'just flavouring' in 12th, in 10th and in 8th grade, more than all other responses combined. Nicotine use came in a distant second, at about 20% in 12th and 10th grade and 13% in 8th grade.	Survey. Students (n=44,892; grade 8, 10, and 12)
15	Modesto-Lowe, 2017	E-cigs . . . Are They Cool? Talking to Teens About E-Cigarettes.	Electronic cigarettes have gained wide acceptance among adolescents, especially those with sweet flavors such as bubble gum and cheesecake. This article outlines the basics of e-cigarettes and potential health hazards.	Motivational interviewing
16	Morean, 2018	Preferring more e-cigarette flavors is associated with e-cigarette use frequency among adolescents but not adults.	Compared to adults, a larger proportion of adolescents preferred fruit, alcohol, and "other"-flavored e-liquids, whereas adults disproportionately preferred tobacco, menthol, mint, coffee, and spice-flavored e-liquids.	School-based survey. Adolescents (n=396), and MTurk survey. Adults (n=590).

17	Patrick, 2016	Self-reported reasons for vaping among 8th, 10th, and 12th graders in the US: Nationally-representative results.	Overall, results suggest that decisions to vape are based on curiosity, taste, and pleasure, rather than for reasons such as quitting regular cigarettes or substituting for regular cigarette smoking.	2015 Monitoring the Future study. Students (n=4,066; grade 8, 10, and 12)
18	Pepper, 2016	Adolescents' interest in trying flavoured e-cigarettes.	Adolescents were more likely to report interest in trying an e-cigarette offered by a friend if it were flavoured like menthol, candy or fruit compared with tobacco. Adolescents believed that fruit-flavoured e-cigarettes were less harmful to health than tobacco-flavoured e-cigarettes. Perceived harm mediated the relationship between some flavours and interest in trying e-cigarettes.	Phone survey. Adolescents (n=1,125; ages 13-17)
19	Schiffman, 2015	The Impact of Flavor Descriptors on Non-smoking Teens' and Adult Smokers' Interest in Electronic Cigarettes.	The e-cigarette flavors tested appealed more to adult smokers than to non-smoking teens, but interest in flavors was low for both groups.	Online survey. Non-smoking teens and adult smokers (n=648; age 13-80)
20	Shang, 2018	The impact of flavour, device type and warning messages on youth preferences for electronic nicotine delivery systems: evidence from an online discrete choice experiment.	Fruit/sweets/beverage flavours significantly increase the probability of choosing ENDS among youth and flavour has the most pronounced impact among three attributes.	Online survey.
21	Tsai, 2016	Reasons for Electronic Cigarette Use Among Middle and High School Students - National Youth Tobacco Survey, United States, 2016.	Among students who reported ever using e-cigarettes, the most commonly selected reasons for use were use by "friend or family member", availability of "flavors such as mint, candy, fruit, or chocolate"; and the belief that "they are less harmful than other forms of tobacco such as cigarettes". Availability of flavors as a reason for use was more commonly selected by high school users than by middle school users.	2016 National Youth Tobacco Survey (NYTS). Student U.S. middle school (grades 6-8) and high school (grades 9-12).
22	Villanti, 2017	Flavored Tobacco Product Use in Youth and Adults: Findings From the First Wave of the PATH Study (2013-2014).	Flavor was a primary reason for using a given tobacco product, particularly among youth. Eighty-one percent of youth and 86% of young adult ever tobacco users reported that their first product was flavored versus 54% of adults aged ≥25 years.	2013-2014 Population Assessment of Tobacco and Health study (PATH) Adults and youth (n=45,971; age >12)

23	Zare, 2018	A systematic review of consumer preference for e-cigarette attributes: Flavor, nicotine strength, and type.	Consumers preferred flavored e-cigarettes, and preference varied with age groups and smoking status. Several flavors were associated with decreased harm perception while tobacco flavor was associated with increased harm perception.	Review study. (n=66 studies)
----	------------	---	---	------------------------------

Nordens välfärdscenter
Box 1073, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 30
Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens välfärdscenter
c/o Folkhälsan
Topeliusgatan 20
FI-00250 Helsingfors
Phone: +358 20 741 08 80
info@nordicwelfare.org